

Nebylo úniku?

Kontinuita a diskontinuita v ekonomickém vývoji ve 30. a 40.

letech XX. století

Antonie Doležalová

Příspěvek byl přednesen v září 2008 na konferenci Československo a krize demokracie. V rozšířeném znění, s poznámkovým aparátem a seznamem literatury vychází text v knize: NĚMEČEK, Jan (ed.) *Československo a krize demokracie ve střední Evropě*. Historický ústav AV Praha 2010.

V roce 1945 se před Československem, alespoň teoreticky, otevíraly tři možné cesty poválečného hospodářského vývoje. Za prvé k liberalismu, k ekonomickému systému, založenému na tržních vztazích s minimální mírou státních zásahů. Za druhé k centrálně řízené ekonomice, nikoli nutně sovětského typu, a konečně k třísektorové smíšené ekonomice, tedy oné mytizované specifické československé cestě k socialismu. V roce 1945 se ještě zdálo, že existuje i jiná cesta k socialismu, než přes diktaturu proletariátu a státní zřízení sovětského typu. Lze dokonce říci, že na tuto specifickou cestu k centrálně řízené ekonomice čekali i zahraniční představitelé ekonomické teorie a praxe. Tehdejší Československo se totiž díky své hospodářské vyspělosti řadilo více k zemím západní Evropy, než k zemím vznikajícího sovětského bloku. Zavádění určitých forem řízeného hospodářství v Československu se tudíž mohlo stát významným precedentem pro případné rozšiřování forem centrálního řízení, a především plánování, v západní Evropě.

Vezměme v úvahu politické okolnosti – totiž skutečnost, že Československo se ocitlo v sovětské zóně. Vezměme v úvahu zkušenosti s německým centrálním řízením. Když přibereme v úvahu ještě i úroveň ekonomické teorie, ukáže se být vývoj po roce 1945, resp. 1948 logickým pokračováním předchozích let. Do ekonomického života meziválečného Československa se totiž výrazně podepsala smíšená ekonomika. Ve střední Evropě, ovlivněné v teoretické rovině nekonečně více německou historickou školou než klasickou či neoklasickou politickou ekonomii stát – od chvíle, kdy nějaké úkoly začal aktivně plnit – nikdy nebyl jenom smithovsky založeným nočním hlídačem.

Ve svém příspěvku si chci všimnout právě jen té skutečnosti, že sociální, politické i ekonomické prostředí bylo (široce) ochotné akceptovat státní zásahy do ekonomiky nikoli

pouze jako nezbytný krok v poválečné rekonstrukci, ale v podstatě kdykoliv. Důraz bude kladen na příčiny vnitřní, a z nich na příčiny v rovině ekonomické teorie, jako předpokladu smysluplných a konzistentních hospodářsko-politických opatření. Pokusím se ukázat, jaké bylo teoretické ukotvení, politické krytí a hospodářské možnosti jednotlivých cest. Pokusím se ukázat, jak byly rozdány karty mezi ekonomickou teorií a hospodářskou politikou, a proč nebylo úniku z nastražené pasti centrálně řízené ekonomiky a totální likvidace soukromého vlastnictví.

V první části studie budou objasněny základní směry ve vývoji českého ekonomického myšlení. V druhé části budou vysvětleny hlavní rysy hospodářské politiky Československa ve třicátých a čtyřicátých letech. Nepůjde o vyčerpávající výklad k danému tématu, to rozsah studie neumožňuje. Mou snahou je pouze poukázat na hlavní myšlenkové proudy a koncepty jak v ekonomické teorii, tak v hospodářské politice, které zrcadlí postupný přechod československé ekonomiky k centrálnímu způsobu řízení. V závěrečné části se totiž ukáže, jak tyto dvě okolnosti stačily k tomu, aby bylo Československo chyceno do sítě státní direktivismu, z níž nebylo úniku. Hospodářské řízení za Protektorátu a okolnost rozdělení střední Evropy do sfér vlivu vítězných mocností tuto bezvýhodnost jenom zvýrazňují, z ekonomického pohledu to nebyly podmínky dostačující. Ukáže se také, že v Československu došlo k poměrně široké akceptaci státních zásahů do hospodářských procesů už v meziválečném období.

Ekonomická teorie (tváří v tvář hospodářské krizi)

Ekonomické myšlení v meziválečném Československu představuje kompilát čtyř vzájemně jedinečným způsobem propojených proudů světového ekonomického myšlení: klasické školy, německé historické školy, marxismu a neoklasické školy - z ní především rakouské subjektivní školy. Vzešlo z tradice německé historické školy, přijalo některé postuláty rakouské subjektivní školy a dále je rozvíjelo. Panovala také určitá míra znalostí anglo-amerických ekonomických škol, ať už zprostředkovaná německým prostředím nebo přímá. Dílo K. Marxe samozřejmě ekonomové zaznamenali - odlišovali se v jeho hodnocení v zásadě podle toho, zda socialismus chápali jako způsob výroby a distribuce nebo taktiku Druhé internacionály. V Československu existovala před druhou světovou válkou jediná česky psaná učebnice základů marxistické politické ekonomie; byl zde pouze jediný marxista, který přednášel marxistickou politickou ekonomii předsocialistických formací na české vysoké škole před rokem 1948. Studována byla také tzv. švédská cesta. V polovině třicátých let našlo

v prostředí ekonomů, blízkých sociálně - demokratické straně, úrodnou půdu také zásadní dílo J.M.Keynese. Důvody pro tento eklekticismus, a do značné míry také nedostatek vlastních ekonomických škol, je třeba hledat ve dvou okolnostech: první tvoří geografická a kulturní blízkost Rakouska a Německa, a druhou posunutě vnímání liberalismu v českých zemích.

První důvod spočívá v tom, že budoucí Československo se nacházelo v zorném poli dvou ekonomických škol, z nichž první, německá historická škola určovala ráz akademického vzdělání většiny meziválečných ekonomů; důležité je zdůraznit, že nejen teoretických, ale hlavně praktických. Vídeňská subjektivní škola, přinášela staronovou (neoklasickou) ideu pro dvacáté století. Míra vlivu, s jakou se obě školy v dané oblasti etablovaly, do značné míry určila hloubku kontinuity či diskontinuity ekonomické vědy v meziválečném období a v čase poválečném. A tady sehrává svou roli druhý z výše zmíněných důvodů eklektického charakteru ekonomického myšlení v Československu. Nad vši pochybnost spočívá v pojetí liberalismu, které se uhnízdilo v české kulturní a politické společnosti konce 19. století. Toto pojetí bylo dáno politikou německých a maďarských stran a uskupení, které se vymezovaly jako liberální, ale domnělý liberalismus použily k prosazování svých zájmů postavených na potlačování národní emancipace ostatních národů Rakousko-Uherské monarchie. Recepce klasické politické ekonomie a samotného A. Smithe byla nevalná – s výjimkou A. Bráfa a K.H.Borovského prvním, kdo Smithovy práce skutečně v českém prostředí představil, byl socialista a liberál J. Macek. Před tím se však o odpor vůči Smithovým myšlenkám zasloužil F.X.Šalda, když napsal, že největším nepřítelem krásného života je industrialismus a předpoklad jeho: sobecké moderní hospodářství. Žádný z českých myslitelů nevyzdvihoval a jistě také nedocenil Smithe jako tvůrce teorie spontánního řádu, autora myšlenky nezáměrné užitečnosti mravného jednání i obecných mravních pravidel, která se v rámci tohoto jednání ustavují.

Hospodářská politika (tváří v tvář lákadlu centrálního řízení)

Pro konstituování nástrojů hospodářské politiky po roce 1945 byly klíčové tři okolnosti: charakter hospodářské politiky prvorepublikového Československa, zkušenosti německého modelu centrálního řízení z doby protektorátu a implantace sovětského modelu řízení.

Prvorepublikoví národohospodáři respektovali skutečnost, že stát musí zabezpečit určité množství úkolů a potřeb svých obyvatel, i když rozsah těchto úkolů či potřeb se u různých autorů lišil (vždy však zahrnovali školství základní i živnostenské, bytovou péči, zdravotnické a sociální zákonodárství); ani v teoretické rovině nebyla stanovena mez rozpínavosti státního

sektoru. Všichni vycházeli z chybné úvahy německé historické školy a K. Marxe, že veřejné hospodářství odlišuje od soukromého především časová omezenost existence soukromého hospodářství, zatímco stát trvá i při změně politické situace, a úkoly proto mohou přinášet užitek v delším časovém horizontu. Pouze výjimečně viděli ekonomové veřejné hospodářství jako cizorodý prvek v soukromém hospodářství, čerpající z něj své prostředky a užívající jich k jinému účelu než soukromá hospodářství. V Československu se déle než v jiných evropských zemích (Anglie, Francie, Německo) udrželo po první světové válce řízené hospodářství a systém ústředěn, stát až do roku 1926 nestandardně kontroloval skrze jednu instituci – Bankovní úřad Ministerstva financí - fiskální i měnovou politiku, svou vlastní kapitolu by si zasloužilo státní podnikání – ony kvaziveřejné výdaje, které byly za první republiky považovány spíše za statky smíšené, ale přitom se plně spoléhaly na činnost státní správy, protože samy nepředstavovaly žádný zdroj státních příjmů. Státní podniky ve své meziválečné podobě vznikly na základě zákona z roku 1922, který z nich učinil „soukromohospodářské podnikání státní“. Tento pojem se mimo německou tradici nepoužíval, běžný byl už od konce 19. století např. pojem zisk z průmyslových závodů. Státní podniky byly terčem časté kritiky ze strany odborníků, kteří poukazovali na jejich deficitní charakter a neefektivnost, vyplývající z jejich monopolního postavení a řízení státními úředníky. Mezi státními podniky se zřetelně rýsují jak z důvodů fiskálních, tak organizačních, dvě skupiny: na jedné straně státní železnice a pošty, trvale ztrátové a na straně druhé tabáková režie, státní hutě, státní lesy a statky, dosahující relativně slušných výnosů.

Státní zásahy do hospodářství zvýšila hospodářská krize na přelomu dvacátých a třicátých let; tyto zásahy našly svou podobu v obilním monopolu či nucené syndikalizaci. Právě nástup syndikalismu označil K. Engliš v roce 1935 za bezprostřední podnět k řízenému hospodářství, protože staví před stát „nedozírné“ nové úkoly: první syndikát, který vznikne, si klade za cíl ekonomizaci výrobních nákladů v tom kterém konkrétním odvětví. Ale ve chvíli, kdy projeví o syndikátní organizaci zájem stát a přikročí k syndikalizaci nucené, začíná řízení ekonomických procesů shora, ač tato skutečnost může být zastřena okolností, že v té chvíli už po syndikalizaci volají jednotlivá odvětví sama. Zlomem v pokračující syndikalizaci potom je moment, kdy stát přebírá odpovědnost za nerovnováhu v odvětví. Tento stav reálně nastolil právě obilní monopol. Jeho provedením byla na základě vládního nařízení z 13. 7. 1934 č. 137 Sb. z. a n. o úpravě obchodu s obilím, moukou, mlýnskými výrobky a některými krmivými pověřena akciová společnost s názvem Československá obilní společnost. Ta byla kryta § 13 tohoto nařízení, podle kterého se stát zavazoval nahradit společnosti případně vzniklé ztráty – a stát hradí své závazky skrze výdaje státního rozpočtu, jehož příjmy zajišťuje daňový

poplatník. V tomto momentě se nutně roztáčí spirála růstu rozsahu státního rozpočtu. Syndikalizace svou podstatou neznamena možnost dosažení nejlevnější výroby, neznamena ani maximum zaměstnanosti ani maximum spotřeby; zavádění syndikátů se dříve či později stane trvalým úkolem státu a může vést ke změnám v jeho konstrukci. Z hlediska námi sledovaného tématu je třeba dovést a zdůraznit, že právě syndikalizace a koncentrace průmyslu výrazně ulehčila přechod k centrálně řízené ekonomice - ať nacistického nebo posléze sovětského typu: v těch odvětvích, ve kterých existovaly koncerny a syndikáty, jako v dolech, hutním průmyslu, apod., stačilo přeměnit koncernové vedení na oddělení centrální správy.

V období tzv. druhé republiky zaváděla vláda Mnichovskou dohodou okleštěného Československa některé prvky řízeného hospodářství, jako bylo dosazování komisařů do peněžních ústavů, příprava centralizace v peněžnictví, omezení nakládání s majetkem, připravovala projekty povinných organizací podniků v jednotlivých odvětvích národního hospodářství. Všechny tyto prvky pak byly uvedeny v život po 15. březnu 1939. Bezprostředně po zřízení protektorátu přistoupila Říšská vláda k úpravám cen, mezd a platů, revizím dopravních a poštovních tarifů; rozdíly v daňovém zatížení či sociální péči zůstaly zachovány. Obě země měly podobnou strukturu hospodářství, byly to převážně průmyslové země s vyspělým zemědělstvím. V oblasti veřejných financí se proměnila strana příjmová převzetím cel, spotřebních daní a monopolů do správy Říše a novou úpravou daně z obrátu. Koruna přestala být samostatnou měnou. Nacisté si byli totiž vždy velmi dobře vědomi, že rychlé zavedení jejich systému řízení do porobených zemí je nejlepším nástrojem k ovládnutí hospodářství příslušné země - a české hospodářství mělo pro nacistickou ekonomiku zcela mimořádný význam. Významná byla především exportní orientace československého průmyslu. Válečné hospodářství (jako ostatně ve všech okupovaných zemích) zasahovalo do všech oblastí života společnosti. Mělo několik hlavních rysů:

- státní řízení průmyslové výroby, systém povinných dodávek v zemědělství a povinná organizace podnikatelů;
- přidělový systém v zásobování, kdy trh byl nahrazen lístkovým systémem;
- určování závazných cen a kontrola jejich dodržování. Od léta 1939 pracoval Nejvyšší cenový úřad;
- státní řízení mezd a rozmisťování pracovních sil prostřednictvím úřadů práce, jenž nahradily dosavadní zprostředkovatelské práce;
- kontrola zahraničního obchodu a platebního styku.

Protektorát tak znamenal faktickou ztrátu obchodně-politické autonomie – ač ta byla vyhlášením protektorátu definována; znamenala totální závislost na hospodářství a plánu hospodářského vývoje Říše a zároveň zapojení protektorátu do 100 milionového bezcelního prostoru. Hermann Goering jako šéf úřadu pro čtyřletý plán si sice vyhradil právo rozhodovat o všech zásadních hospodářských otázkách protektorátu, ale podstatná část státních úředníků však zůstala českých, i když zcela nepochybně se okupační režim mohl opřít o nezanedbatelnou menšinu německé národnosti uvnitř české společnosti, která nacisty většinou vítala jako osvoboditele. Nastoupila politika germanizace jako prostředek k ovládnutí Čech a Moravy, která v ekonomické oblasti používala tři nástrojů: převodů majetku do německých rukou, arizace a usídlování Němců na české půdě.

Sovětský model řízení hospodářství mohli dobře poznat představitelé komunistického exilu během svého pobytu během války v Moskvě. Úkoly, které řešilo revoluční Rusko a mělo řešit poválečné Československo, však byly totálně odlišné - cílem porevolučního Ruska byla industrializace - Československo bylo naopak průmyslově vyspělé, proto zde měl jeden z hlavních zákonů socialistické ekonomiky - zákon socialistické industrializace - specifickou podobu: ne výstavba, nýbrž "přestavba" průmyslu. Co se však nezměnilo, byla nutnost likvidace soukromého podnikání v zájmu politického vítězství proletariátu, protože diktatura proletariátu potřebovala ekonomickou moc, o kterou by se mohla opřít. Našla ji v tzv. "klíčových pozicích", z nichž měla být řízena celá ekonomika - ovšem za převahy čistě mocenských zásahů státního (a stranického) aparátu nad využíváním ekonomických nástrojů v podobě měnové či strukturální politiky nebo fiskálního procesu. Z obsazených klíčových pozic byly kontrolovány ty formy soukromého podnikání, které měly být připuštěny, resp. ponechány.

Bezprostředně po „vypořádání se“ s kolaboranty a zrádci vedl hospodářský vývoj již v prvních poválečných letech k omezování ekonomické samostatnosti podniků. Jednak centralizací finančních zdrojů a jednak růstem centralizace řady hospodářských funkcí v rukách ústředních podnikových orgánů, kontrolovaných komunisty. Do fungování těchto podniků zasahoval stát prostřednictvím přidělového hospodářství, státním řízením cenové politiky, řízením politiky zaměstnanosti a prostřednictvím plánů obnovy, přičemž jednostranně zdůrazňoval potřebu zabezpečit plnou zaměstnanost, odstranit nedostatkovost, apod.. To vše za situace, kdy nebyla formulována teorie plánovitého řízení a nebyla přijata koncepce tvorby plánu.

Viděli jsme, že centrálně řízená a částečně plánovitá ekonomika nebyla po druhé světové válce úplnou novinkou: rozšiřující se podíl státního sektoru byl patrný už v meziválečném období a nacistická okupace vnesla do hospodářství model centrálního řízení, které se ukázalo být velmi životaschopným. Sovětští odborníci, kteří přišli po válce do Československa "zavádět" plánovitou a centrálně řízenou ekonomiku nevnášeli systém, ten už zde byl. Sovětští odborníci přinášeli pouze technické postupy, které umožnili v dalších krocích likvidovat soukromé vlastnictví výrobních prostředků, a ovšem rovněž přinášeli ideologický aparát k vysvětlování jednotlivých mocenských kroků. Konkrétní sovětská praxe řízení závisela především na vnitropolitické situaci, na boji ekonomických a sociálních struktur. Do zcela odlišné hospodářské struktury byla přenášena dogmata politické ekonomie socialismu, jež produkovala rizika pro další vývoj. Sovětský systém řízení a plánování nebyl do té doby nikde soustavně popsán; jednotliví poradci znali tento systém pouze v rozsahu své úzké specializace.

Během prvních dvou poválečných let se budoucí komunističtí vládcí soustředili na ukořistění politické moci a úplnou eliminaci jakékoli opozice, která by snad spřádala plány o svobodném a demokratickém uspořádání. Vedle znárodnění průmyslu a pozemkové reformy využili krátkodobého plánu poválečné rekonstrukce. Řízení hospodářství během jeho provádění bylo směsí direktivního, přímého plánování, nepřímého řízení skrze rozdělování výrobních prostředků, spotřebního zboží i dodávkové povinnosti, a volného trhu. Posledně jmenovaný prvek byl minimalizován stejnou měrou, jakou byly maximalizovány prvky řízeného hospodářství. Až na výjimky bylo nepřímé řízení považováno za ústupek direktivnímu plánování, jehož vrchol představovalo totální plánování celého života společnosti.

Nebylo úniku! (Československá ekonomika mezi dvěma modely centrálního řízení)

Jaké skutečné šance na prosazení měly jednotlivé varianty řešení dalšího hospodářského vývoje po druhé světové válce? Jaké šance měla koncepce liberální, založená na respektování soukromého vlastnictví, koncept smíšené ekonomiky a koncept centrálně řízeného hospodářství? Je nepochybné, že směry uvažování o řešení poválečných hospodářských potíží musely navazovat na dědictví minulosti v oblasti ekonomické teorie i hospodářské politiky. Uvažovat o specifické cestě k socialismu znamená přijmout hypotézu, které ani nebyl dán čas k rozvinutí, a která byla doslova vytěsněna politickým bojem. Takovou hypotézou je vznik útvaru, obsahujícího v názvu zřejmý pleonasmus: lidová demokracie. V rámci této hypotézy porážka fašismu byla zároveň porážkou panství soukromého vlastnictví, a

posílením Sovětského Svazu nejen jako země, ale i jako modelu státního zřízení. Nově vzniklá "lidová demokracie" měla být potvrzením učení klasiků marxismu o tom, že existuje i jiná cesta k socialismu, než skrze diktaturu proletariátu.

Nejliberálnějším československým ekonomem v meziválečném období byl Josef Macek, člen levicové sociální demokracie. Nejpravicejší politickou stranou byla strana agrární, která nebyla po válce obnovena. Šance liberální varianty byly v roce 1945 na bodu nula. Liberalismus zůstal v českém prostředí hrabivým a loupeživým. Vítězství koncepce smíšené ekonomiky, oné specifické československé cesty k socialismu podporují mnohé indicie. Koncipovali ji excelentní mladí ekonomové, L. Frejka aj. Goldmann. Měla prostor v úvážích ekonomů v protektorátu i v exilové vládě v Londýně. Znalosti marxismu i konkrétní hospodářské situace v Sovětském Svazu byly sice velmi omezené, ale německý model centrálního řízení ukázal, „že to funguje“, že socialistické vize mohou vyjít. Punc socialistické vize oproti nacistické devastaci mu dal základní ekonomický zákon socialismu, popsany v učebnici politické ekonomie socialismu z roku 1936, na jejíž redakci se podílel sám Stalin, totiž zákon permanentního zvyšování životní úrovně.

Československo, ostatně jako celá Evropa, už od skončení první světové války šlo takřka všeobecně doleva - stačí prostudovat programy pravicových politických stran. Není proto divu, že všechny strany, sdružené po druhé světové válce v tzv. Národní frontě vkládaly do svých programů socialistické myšlenky a zásady. Většinová společnost se domnívala, že cesta k socialismu je správná, ba nutná. Jen málo ekonomů se odvážilo ozvat s názorem, že je to cesta potenciálně nebezpečná či dokonce škodlivá. Vzrůstající státní zásahy tak nakonec podporovaly a potvrzovaly dobovou tezi, že stát se má prosazovat nejen v politické, ale i v hospodářské oblasti.

Podíváme-li se, jak instituce trhu postupně opouštěly scénu, uvidíme poměr mezi kontinuitou a diskontinuitou ekonomického vývoje v jasném světle. Bezprostředně po „vypořádání se“ s kolaboranty a zrádci vedl hospodářský vývoj již v prvních poválečných letech k omezování ekonomické samostatnosti podniků. Jednak centralizací finančních zdrojů a jednak růstem centralizace řady hospodářských funkcí v rukách ústředních podnikových orgánů, kontrolovaných komunisty. Už za protektorátu nastoupil přidělový systém a začal čile fungovat černý trh, který se udržel během let 1945-8 jsa po válce doplněn systémem vázaných a volných cen, za socialismu zůstaly výhradně regulované ceny. V oblasti vlastnictví půdy bylo zahájeno vyvlastňování za první republiky, pokračovalo za protektorátu, po válce probíhaly nové konfiskace ve jménu likvidace kolaborantů a zrádců, po roce 1948 byla pozemková reforma dokonána kolektivizací sovětského typu. Obdobné jevy můžeme

sledovat i v oblasti kapitálových trhů: v době první republiky najdeme státní úředníky a zástupce politických stran ve správních radách soukromých firem, za protektorátu je vystřídali správci dosazení nacistickými úřady, po roce 1945 správci dosazení komunisty, a po roce 1948 jejich funkce přebraly státní finanční instituce a Státní plánovací komise. V oblasti práce je trend státních zásahů patrný až od doby protektorátu, kdy vznikla instituce nucené práce a úřady práce, po roce 1945 nucené práce platily dále pro Němce a Maďary, úřady práce však zrušeny nebyly, naopak byla zavedena všeobecná pracovní povinnost, následovala regulace práce během dvouletky. Úřady práce začaly sloužit centrální regulaci fluktuace pracovních sil, přibyl systém přidělu pracovních míst, kvót na školách, a konečně umístěnky, které vedly k podnikovému nevolnictví.

Je na místě položit si naléhavou otázku: jestliže každé konstrukci státu odpovídají jiné možnosti státních funkcí v hospodářství, a demokratická společnost stojí na rovnosti a svobodě svých členů, je řízené hospodářství takovou variantou státních funkcí v hospodářství, které odpovídá demokratické společnosti? Nikoli. Státem řízené hospodářství na určité úrovni nutně vede k suspensi demokracie a k autoritativnímu režimu; demokracie kolektivizaci výroby neunes. Svoboda bez rovnosti je neúplná, ale rovnost bez svobody není vůbec možná. To ukázal vývoj v Československu pro roce 1945 více než názorně.

Tento vývoj může být poučením, že jakmile začnou v hospodářském řádu dominovat prvky centrálně řízené a plánované ekonomiky, změní svůj charakter také všechny hospodářské instituce. Vlastnické právo, banky, podniky, odbory či pracovní úřady existují sice i nadále, dostávají však diametrálně odlišný obsah. Vlastnické právo už nepropůjčuje svému nositeli právo samostatně jednat a disponovat majetkem. Banky ani podniky nejednají na obchodním principu, ale pouze plní úkoly, které jim přidělil plán na základě centrální bilance. Odbory jsou převodní pákou, která nemá samostatný úkol, pouze převádí vládní hesla mezi pracující vrstvy. Pracovní úřady nepracují pro nezaměstnané - naopak hlídají, aby žádný člen společnosti neunikl z nastražené sítě uměle dosažené plné zaměstnanosti.

Tento vývoj je poučením, že není takové jednoduché třetí cesty a ekonomie nehraje hry s nulovým součtem. Vše sice nasvědčuje tomu, že v plánech nekomunistických politiků nebylo soukromé vlastnictví zcela zrušit, pouze omezit, ale přibrali si nebezpečné spoluhráče, kteří ve svých plánech naopak od prvního okamžiku počítali s porušením pravidel hry a zrušením soukromého vlastnictví. Jen o tom nemluvili. Státní vlastnictví potom umožnilo naplno rozehrát hru tržních sil mimo hlavní jeviště a dát náplň pojmu reálný socialismus.

Závěr

V meziválečném období se v Evropě vyvinuly dva systémy centrálního řízení hospodářství, které sevřely Československo do kleští, z nichž mělo pramalou šanci uniknout. Ukázalo se, že myšlenky na posílení aktivní role státu v ekonomice zde byly velmi živé. Národohospodářští odborníci, kteří získali své znalosti a zkušenosti v podmínkách meziválečného Československa, přešli v převážné míře do služeb komunistické strany. Mnozí z nich byli členy KSČ ještě před válkou. Někteří z nich v meziválečném období studovali na západoevropských univerzitách. Mnozí z takto nasměrovaných ekonomů se po válce sešli uvnitř levicově orientovaného mocenského bloku. Typický byl osud lidí, jimž byla vědecká činnost dočasně či definitivně znemožněna, jako ekonomům L.Frejčkovi či J. Goldmannovi.

V intencích takových poznatků a výchozích úvah je potom zřejmé, že znárodnovací dekrety, sestavování prvního (prvních) plánů ne, že by se překvapivě přijalo, ale přijalo se snad jediné překvapivě neproblematicky. V rozhodující části politického spektra zvítězilo už dávno přesvědčení, že vývoj k centrálnímu řízení a plánování je nevyhnutelný; přesvědčení, že přišel čas realizovat Marxovu slavnou větu o tom, že dosud filozofové svět pouze vykládali, a nyní nastal čas jej změnit.

Byl to ostatně prezident Beneš, kdo v roce 1942, tedy ještě v době války, poznamenal, že liberální společnost je teoreticky i prakticky překonána, že jsme na přechodu z jedné společenské fáze do druhé. Neměl přitom na mysli snad konec demokracie jako způsobu výkonu moci, ale liberalismus v oblasti hospodářské – tedy trh. Všimněme si, že se cítil být pravým demokratem i když ohlašoval nástup „nekompromisně beztřídní a plně socialistické společnosti“ a konec společnosti založené na tržním hospodářství a soukromém vlastnictví. Jakoby demokracie mohla unést konec svobody, jejímž vyjádřením také soukromé vlastnictví je. Beneš a spolu s ním celá řada dalších československých politiků, kteří se označovali za demokraty a ne-komunisty (to je důležité: ne-komunistické, nikoli pravicové politiky) byli přesvědčeni, že jiná cesta než budování beztřídní společnosti ani není. Zaměřenost na její budování jakoby jim rozostřílo pohled na souvislosti mezi svobodou individua a principem soukromého vlastnictví. Nebyli proto schopni včas rozpoznat nebezpečí, které při omezování soukromého vlastnictví hrozí lidské svobodě. Konečně tragédie budoucího komunistického Československa a jeho bývalých ekonomicko-politických elit spočívala v momentu, na který zapomněli nebo si ho nechtěli připustit: centrální řízení hospodářského procesu má tendenci

expandovat. A tak mnozí z těch, kteří se domnívali budovat spravedlivý řád, pomáhali tvořit a upevňovat řád nesvobody.

